

**Burxonova Feruza Abdurazaqovna**

*Ilmiy rahbar: F.f.f.d. PhD, dotsenti*

**Aliyeva Munisa Shavkat qizi**

*Nizomiy nomidagi TDPU*

*O'zbek tili va adabiyoti*

*yo'nalishi 4-kurs talabasi.*

**Annotatsiya:** *Badiiyat olamidagi eng asosiy o'zgarish shundan iboratki, san'at, adabiyot, adabiyotshunoslik yakkahokim mafkura iskanjasidan xolos bo'ldi, san'at va adabiyotning erkin, xilma-xil psixologik, falsafiy-estetik o'zaklar bo'ylab rivojlanishi uchun keng yo'l ochildi. Eng muhimi ma'naviyat bobida milliy va umuminsoniy, qadimiy, qadimiy va ilg'or zamonaviy qadriyatlarni ardoqlash, ularni yangi asosda qaror topdirish bosh masalaga aylanmoqda.*

**Kalit so'zlar:** *Milliy istiqlol, romanlar ,qissalar, mustabid tuzum, falsafiy mushohada, Otamdan qolgan dalalar.*

Bugungi nasrimizdagi yangi jarayonlar, ma'naviy shakliy-uslubiy izlanishlar hammadan ko'proq roman janrida yorqinroq namoyon bo'layotir. Ayniqsa so'z san'atining o'zak masalasi-insonni anglash, inson tabiatining qalbining tushuntirish qiyin bo'lgan sir-asrorlarini taftish etish, inson jumbog'i ustida astoydil bosh qotirish, eng muhimi bu borada odatdagi andozalardan qochib yangi yo'llar aqtarish adabiyotimizda etakchi tamoyilga aylanib borayotir. Insonni anglash, inson shaxsini tahlil talqin etishda bizda uzoq yillar ustuvor bo'lgan ijtimoiy axloqiy yondoshish an'anavi davom etgani holda XX asr jaxon adabiyotida keng tarqalgan estetik falsafiy oqimlar tajribalariga astoydil qiziqish, qolaversa, Sharq adabiyotining biron merosi tasavvuf falsafasi va estetikaga qaytish hozirning o'zidayoq o'z samarasini bermoqda.

Milliy istiqlol ta'sirida jamiyatimizda kechayotgan tub islohatlar natijasida ro'y berayotgan o'zgarishlarning inson ongida sintez qilinishi hozirgi adabiyotiga yangi inson obrazini olib kirdi. Mana shunday yangi yo'nalishdagi asarlar yaratib, ularda o'z qahramonlariga o'ziga xos ism berib, ularning psixologiyasi orqali asar mazmuniga katta ma'no yuklagan ijodkorlarimizdan biri Tog'ay Muroddir.

Bugungi kunda milliy istiqlol davri o'zbek romanchiligi salnomasida T.Murodning «Otangdan qolgan dalalar» va «Bu dunyoda o'lab bo'lmaydi» romanlari birinchilardan bo'lib qayt etiladi.

Milliy istiqlol davri romanlar tabiatidan kelib chiqqan holda tamoyillarga ajratadigan bo'lsak, roman uslubi tamoyil shakllantiruvchi omil hisoblanadi. Roman muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim komponentlardan biri bo'lmish yozuvchi uslubi asar poetikasini yuzaga chiqaruvchi asosiy omil hisoblanadi. Masalan: Tog'ay

Murodning «Otamdan qolgan dalalar» romani falsafiy roman, usluban izchil tahliliy yoʻnalishga mansub. Shu oʻrinda yozuvchi tafakkurida tugʻilayotgan roman gʻoyasi oʻz uslubi bilan yuzaga kelishini yodda tutgan holda yozuvchi «Otamdan qolgan dalalar» romanini yaratishdan asosiy maqsadi mustabid tuzum mohiyatini yaʼni oʻsha davrning haqiqiy qiyofasini, unga olib keluvchi omillarni, uning ayanchli asoratlarini bir xalq timsoli tarzida oʻrganish, badiiy talqin qilish orqali falsafiy mushohada yurgazish. Ana shu fikrlardan kelib chiqqan holda Togʻay Murodning «Otamdan qolgan dalalar» romanini-ijtimoiy falsafiy, «Bu dunyoda oʻlib boʻlmaydi» romanini esa ijtimoiy psixologik roman deb atasak maqsadga muvofiq boʻladi hamda bu ikki roman va adib ijodiga xos boʻlgan hissa hikoyalar tadqiqot mavzuini ochib berishda asosiy manba boʻladi. Yuqoridagi asarlar haqida ishning qolgan qismlarida batafsil tahlil orqali tanishishga harakat qilamiz.

Shunday qilib adabiyotimiz mustaqillik yillarida oʻtmish mavzularini istiqloq mafkurasi asosida yangicha talqin va tasvir etish yoʻllaridan borib jiddiy yutuqlarga erishdi. Bunday oʻsish izlanishlarni zamonaviy mavzular talqinida ham koʻrish mumkin. Darvoqe, mustaqillik davriga kelib koʻp mavzularni tasvirlashda avvallari notoʻgʻri mezonlarga zamonasozlikka, sovet voqeligini boʻyab-bezab; ortiqcha maqtab aks ettirishga chek qoʻyildi. Masalan adabiyotimizda uzoq yillar davomida paxtakorlar mehnati, ayniqsa, paxtakor xotin-qizlar mehnati juda oson ish tarzida yuzaki dabdabali bayramona kayfiyatda tasvirlab kelishdi. Bu narsalarning asli qanday ekanligini biz Dehqonqul («Otamdan qolgan dalalar») obrazi orqali aniq anglab etdik.

Demak mustaqillik tufayli adabiyotda chin hayotga chuqur kirib borish haqqoniylik, tanqidiy ruh kuchaydi. Bu davrda xalq va mamlakat hayotini yaxshilashga mustaqillikni mustahkamlashga qaratilgan mavzular, oddiy inson qadr-qimmatini tiklash va koʻtarish, ona Vatan va maʼnaviyat masalalari birinchi oʻringa chiqdi. Oʻzbek nasrida yangi zamon ruhini real ifodalovchi asarlar yaratildi. Bu nasriy asarlarning aksariyatida sobiq sovet davridagi mamlakat va xalq hayotini tanqidiy nuqtai nazardan tahlil etib tasvirlash ustuvorlik qiladi.

Bugungi oʻzbek adabiyotida beʼmaʼni kechgan shaxs qismatining ovroʻpachi modernistik talqindan farq qiluvchi oʻta milliy xalqona yoʻli ham mavjud. Bu jihatdan T.Murod tajribalari ibratlidir. Togʻay Murod nasrimizda qissa va romanlari bilan ilmiy-adabiy jamoatsizlikning nazariga tushgan adibdir. U adabiyot atalmish «ulkan qasr» (R.Tagor)ni oyogʻi yerdan uzilmay oʻz badiiy asarlari bilan zabt eta oldi.

Togʻay Murod Mengnorov oʻzbek milliy adabiyotining oʻziga xos ovozga ega boʻlgan noyob vakillaridan biridir. U 1948- yili Surxondaryo viloyatining Denov tumani, Xoʻjasoat qishlogʻida tavallud topgan. Shu qishloqdagi 43- sonli oʻrta maktabni 1966- yilda tugatib, oʻsha yili Toshkent Davlat universitetining jurnalistika fakultetiga oʻqishga kirgan.

T.Murodning talabalik yillari uning yozuvchi boʻlib yetishuvida juda katta vazifa bajardi. T.Murod mazkur fakultetda tahsil olgan paytda oʻsha bilim oʻchogʻida Halima

Xudoyberdieva, Usmon Azim, Erkin A'zamov, Mirpo'lat Mirzaev, Nodir Normatov, Ismoil To'xtamishev kabi o'nlab bo'lg'usi shoir va yozuvchilarxam o'kishar edilar. Tabiiyki, ular orasida ijod haqida, hayotning turli masalalari haqida bahs munozaralar bo'lib turardi.

Yozuvchining ilk mashqlari xuddi mana shu davrlarda o'ziga xos muhokamadan o'tib, ma'qullangan, ijodkorga yana asar yaratishga turtki bo'lgan bo'lsa ajab emas. 1973- yilda universitetni muvaffaqiyatli tamomlagan T.Murod respublika radiosining chet ellik vatandoshlar uchun eshittirishlar beradigan «Vatandoshlar» bo'limi tahririyatida 1976- yilgacha bo'lim muharriri vazifasida faoliyat ko'rsatdi.

T.Murod 1973-1974 yillar oralig'ida sobiq sovet armiyasi safida xizmatda bo'lib qaytdi. Harbiy xizmatdan keyin esa, 1976-1978 yillarda «O'zbekiston fizkulturachisi» ro'znomasida tarjimon, 1982-1984 yillarda esa, «Fan va turmush» jurnalida bo'lim muharriri bo'lib ishladi. 1985-1987 yillar oralig'ida T.Murod Moskvadagi M.Gorkiy nomidagi Jahon adabiyoti institutida tahsil olib qaytdi.

Yozuvchining ilk ijodi namunasi sifatida 1976- yilda «Yulduzlar mangu yonadi» qissasi nashrdan chiqdi. Qissa nashrdan chiqishi bilanoq adabiyot ixlosmandlari va keng adabiy jamoachilik tomonidan iliq kutib olindi. Atyish mumkinki, ushbu asar o'zbek adabiyotiga yangi bir talant sohibi kirib kelayotganidan darak berardi. Qissada Bo'ri polvon, Tilovberdi, Abilpolvon obrazlari orqali o'zbek milliy kurashi o'z badiiy ifodasini topdi.

Adibning 1979- yilda bitilgan «Ot kishnagan oqshom» qissasi adabiyotshunos va kitobxonlar ishonchini chinakamiga oqladi. T.Murod birinchi qissasida ming yillardan buyon xalqimiz maishiy va madaniy turmushida katta o'rin egallab, farzandlarimizni mard, vatanparvar qilib tarbiyalashda muhim tarbiyaviy omil vazifasini o'tab kelayotgan, lekin sho'rolar davrida e'tibordan qolgan milliy sport turi, olish, ya'ni kurash haqida kuyinib yozgan edi. «Ot kishnagan oqshom»da esa xalqimiz xuddi shunday yana bir qadriyati-ko'pkari, ya'ni uloq sporti haqida o'ziga xos badiiy haykal yaratadi. Asar bosh qahramoni – tarlon ot kitobxon qalbiga qadrdan bir odamday, tanishi, do'stiday kirib boradi. Asar nohaq tanqidgaxam uchraydi.

Yozuvchining 1980- yilda chop etilgan «Oydinda yurgan odamlar» qissasi T.Murodninggina emas, o'zbek milliy adabiyotining noyob namunasi sifatida kutib olindi. Qissa qaxramonlari Qoplun va Oymomo farzand orzu ilinjida kun, oy, yillarni bir-biriga ulab yashashadi. Hali tug'ilmagan go'dakning birisi bobosi, biri momosi bo'lib, zurriyotni, bir-birlarini e'zozlashadi, ardoqlashadi. Asar qahramonlari fojiasi umid va yorug'likka to'la mungli, xazin bir qo'shiq sifatida kitobxon ko'nglini larzaga soladi, xotirasida manguga qoladi. T.Murodning 1985- yilda yaratgan «Momoer qo'shig'i» qissasi o'z g'oyasi, adabiy yo'nalishi bilan yozuvchining boshqa ko'shiq-qissalaridan ajralib turadi. Qissada milliy zamindan oyog'i uzilgan, Vatan tuprog'ida yashab, yuragida yurt tuyg'usi bo'lmagan 80-yillar mafkura qurbonlari obrazlari g'arb

adabiyoti sig'indisi-bandasi bo'lib qolgan ijodkor timsolida o'zbekona kinoya bilan tasvirlanadi.

Tog'ay Murod 1986-1992 yillar davomida o'zining ilk romani «Otamdan qolgan dalalar» asari ustida ishladi. Roman T.Murodning talanti qirralarini adabiy jamoachilik va keng kitobxonlar ommasi oldida yana bir bor namoyish qildi. Unda butun umri bo'yi ketmon chopib, mustamlakka yurtda kosasi oqarmay kelgan o'zbek dehqonlarining umumlashgan obrazi Dehqonqul timsolida chizib beriladi. Asarda Chor Rossiyasining Turkistonga bostirib kelishi va uning oqibatlarini, Oktyabr Inqilobi nomi bilan tarixga kiritilgan davlat to'ntarishi, Sho'rolar davridagi turli qatag'onlar kabi ijtimoiyhayot bilan parallel ravishda o'zbeklarning maishiy turmushi, dehqonlar hayotining o'ziga xos jihatlari, milliy urf-odatlarxam o'ziga xos usulda badiiy kashf etildi.

T.Murod iste'dodli tarjimon hamdir. U 1974-1975 yillarda Jek Londonning «Boyning qizi» dramasi va boshqa ko'pgina hikoyalarini o'zbek tiliga tarjima qilib, nashrdan chiqardi. 1989- yilda esa, Ernest SetonTompsonning «Yovvoyi yo'rg'a» asarini mahorat bilan tarjima qilib, chop ettirishga muvofiq bo'ldi.

Abdulla Qodiriydan boshlangan yangi o'zbek nasri XX asrning 60-70 yillar davomida, garchi unda o'ziga xos iste'dod mo'l bo'lsada, til ifoda bobida, asosan, Qodiriy kashfiyotlari doirasida rivojlandi. T.Murod asarlaridagi ifoda, hikoya yo'sini esa etmish yillik milliy o'zbek nasrida tamomila boshqacha, o'zgacha o'zanni tashkil etadi. T.Murod o'tgan asrning 70- yillarda adabiyot maydoniga kirib keldi. Dastlab mayda hikoyalar yozib yurtdi. Ularda iste'dod jilolari mavjudligini birov payqadi birov payqamadi. 1976- yil «Yulduzlar mangu yonadi» qissasi «Sharq yulduzi» jurnalida e'lon etildi-yu birdoniga uning nomi el og'ziga tushdi, muhokamalarda, maqolalarda asar yilning eng yaxshi qissasi deb e'tirof qilindi. So'ng birin keyin «Ot kishnagan oqshom» (1979), «Oydinda yurgan odamlar» (1980), «Momo er qo'shig'i» (1985) qissalari chiqdi. Bu qissalari uchun adib Respublika yozuvchilar uyushmasi Oybek nomidagi mukofoti bilan taqdirlandi.

T.Murod 1986-1991 yillar «Otamdan qolgan dalalar» romani ustida ishladi, asar 1993- yil dunyo yuzini ko'rди. Roman 1994- yili istiqloq davri o'zbek adabiyotining ilk etuk namunasi sifatida A.Qodiriy nomidagi Davlat mukofotig sazovor bo'ldi. Shundan so'ng T.Murod 1994-1998 yillar oralig'ida «Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi» romanini yozdi va uni 2001- yil nashr qildirdi (bu kitobga bir necha hikoyalar va maqolalar ham kiritilgan).

Sog'lom avlod mavzusi adabiyotimizda hamisha etakchi mavzulardan biri bo'lib kelgan. Buni adabiyotimizning o'tgan asrning 80- yillar qissachiligi ham tasdiqlaydi. Bu yillarda M.Muhammad Do'st, Erkin A'zamov, Anvar Obidjon, Tog'ay Murod, X.Sultonov kabi yozuvchilarimiz barakali ijod qildilar. Bular orasida taniqli yozuvchi Tog'ay Murod qissalarida jismonan baquvvat ma'naviy etuk qahramonlar mavzusi alohida o'rin tutadi. Yozuvchining Yulduzlar mangu yonadi», «Ot kishnagan oqshom»

qissalarida chavondozi va polvonlarning oriyat yoʻlidagi kurashlari oʻzining taʼsirchan ifodasini topgan.

Yozuvchi «Yulduzlar mangu yonadi» qissasida Surxon vohasidagi milliy anʼanalar gʻoyat ehtiros bilan qalamga olingan. Yozuvchi polvonlar hayotini juda yaxshi biladi, ularga guruh muhabbat bilan qaraydi. Polvonlarning olishishlari haqidagi epizodlarda yolgʻon gapirmaydi. Mana ulgʻayib kelayotgan polvonchalar haqida yozgan taasurotlari:

«Bolalar davrini ikki aylandi, qoʻl berib koʻrishdi. Shukur polvon chopani oʻngirlarini qayirib belbogʻiga qistirdi. Enkayib oʻng qoʻlini oldinga sermab bora bordi.

Ermat polvon ishtonini yuqoriga bir koʻtarib qoʻydi. Uyam qulogini sermab kela berdi.

-Ha qulochginangdan, polvonchalar-dedi davra9. Bu satrlarda oʻsib kelayotgan polvonlarga muallifning oʻzgaga muhabbati mujassamlashgan. Shu oʻrinda u Surxon vohasida kurashga qanchalik eʼtibor berilganini ifodalaydi. Yozuvchi kurashni tasvirlar ekan uni tadrijiy davom ettiradi:

«Zoʻrdan zoʻr chiqdi. Olishish kattalashdi. Gal maktab yoshi bolalarga etdi. Undan oʻsmirlarga etdi.

«Ot kishnagan oqshom» qissasida halollik va mardlik tarannum etuvchi asarlardan biri boʻldi. Qissa qahramoni Ziyodulla kal elning mashhur chavondozi. Chavondozi orasida ham oʻzining halolligi bilan tanilgan. U gʻirromlik roʻy bersa toʻgʻrisini aytadi. Toʻgʻrilik Ziyodulla kalning qonida bor. Ziyodulla bir toʻyda oʻyining chilvar solgan chavondozlarni koʻrib nafratlanadi!

«Birodorlar, chavondozi nimaga etagini qoqib ketayapti? Adolatga! Nimaga tupurib ketayapti? Adolatga! Kimdan arozalab ketayapti? Adolatdan! Bir toʻyda nomard, iymonsizga achchiq qilib, adolatni oʻtga tashlab ketayapti!».

Lekin Ziyodulla adolat osmonda deguvchilarga qarata shunday deydi:

«Yoʻq birodorlar adolat erda! Oyoqlarimiz ostida! Adolat tuproqqa qorashib yotibdi! Adolatni kam buldayin xor qilayapti? Biz oʻzimiz»15.

Oʻsha asar, 100-bet.

Toʻgay Murod. Ot kishnagan oqshom. -T.: 1994. –B. 126.

Qissada chavondozi va hamqishloqlarining adolat yoʻlidagi kurashlari oʻzining gʻoyat ishonarli tasvirini topgan. Masalan, bir yili qishloqqa otlarni goʻshtga topshirish toʻgʻrisida buyruq keladi. Tabiiyki buyruq qishloq ahlini sergak torttiradi. Lekin hech kim yurak yutib buyruqqa qarshi borolmaydi. Shunda Ziyodullaga oʻxshagan chavondozi yani adolatni izlashga toʻshadilar. Bunday noxush xabarni eshitgan Ziyodulla chavondozi shunday deydi: «Kuntugʻmish»ni goʻshtga topshirib boʻladimi? «Alpomish»ni goʻsht qilib boʻladimi?»12.

Albatta Ziyodulla chavondozi aytganidek, adolat haqida koʻp gapirish mumkin. Ammo bu yoʻlda kurashishi esa har kimning ham qoʻlidan kelavermaydi. Ziyodulla ham

bu yo‘ldan qaytadiganlardan emas. O‘z e‘tiqodida sobit inson. Chavondozi sodda va samimiy, ayni paytda, cho‘rtkesar inson. Bu fazilatlari unga ko‘p tashvishlar keltiradi.

«Ot kishnagan oqshom» muallifining ijodida folklorda ko‘p uchraydigan qahramon va obrazlarga duch kelamiz. Ziyodulla kal mana shunday qahramonlardan biri. Kal timsoli xalq og‘zaki ijodidagi ko‘pgina janrlar latifa, doston, ertaklarda uchraydi. Ertaklardagi kal go‘zal malikaga oshiq bo‘ladi va har qanday to‘siqni engib o‘tab uylanadi. Ziyodulla kalning qishloqning eng suluv qizi Momosuluvga uylanishi ham xuddi shu an‘anani eslatadi.

Folklorda qahramonning suyuklisini ko‘pincha tushida, ko‘zguda, uzuk ko‘zida yoki bir holatda ko‘rib qolib unga oshiq bo‘lib qolish holatlari uchraydi. Bu jarayon Ziyodulla kalning ham tushida ro‘y beradi.

Bu obrazdan folklor qahromonlariga xos favqulodda holatlarni topish mumkin. Ammo yana bir obraz borki biz uning tahlili misolida T.Murodning xalq og‘zaki ijodi namunalariga ko‘p bor tayanganligiga yana bir bor iqror bo‘lamiz bu-ot obrazi.

Folklorda ot tasvirlanayotganda ko‘pincha uning zoti afzalligi ta‘kidlab o‘tiladi. Masalan:

Asli chambilning otisan

Asli turkman xonazoti

«Ot kishnagan oqshom»da ham shu an‘anani uchratish mumkin. «Birodorlar buning Surxonda mana bunday gap bor: ot olsang Oboqlidan ol, ayol olsang Irg‘olidan ol.

Buning mag‘zi shuki ot deganlari-dev! Ot bepoyonlikka deydi. Ot masofi nimaligini bilmaydi, xudud nimaligini bilmaydi. Ot qahraton qishda dasht-biyotonlarda chopib o‘sadi. Ana shunda dirkillagan ot bo‘ladi. Uchqur keladi! Bedav bo‘ladi!..

Birodarlar, bo‘z ot qanday bo‘ladi? Surpday oppoq bo‘ladi! Bordiyu ajdodida bo‘lsa to‘qqizga to‘lganda tarlop bo‘ladi. Tarlop xol-xol ot! Tarlopotlar sarasi.

Birodarlar otning yuzdan biri yaxshi bo‘ladi. Tarlop otning yuzdan biri yomon bo‘ladi.

Birodorlar ot tanimasang tarlop ol!

Dostonlarda otlarning bahosi sinchilar tilidan ta‘riflanadi. Masalan, «Alpomish» dostonida Ko‘kaldoshning sinchisi Boychiborni qarichlab ko‘rib bahasini aytadi, ta‘rifini keltiradi. Ziyodulla kalning oti ko‘pkariga ro‘yxushlik bermay turganida uni sinchiga ko‘rsatsa, u darhol otni o‘ziga sotishini so‘rab qoladi. Ko‘pkarida otning faqat g‘olib kelayotganini kuzata turib: «Endi menga qarang el chavandozi, otga dam bering, bo‘lmasa ko‘ziktirib qo‘yasiz deydi.

Tog‘ay Murodning ot obrazini yaratishda folklordan unumli foydalanganligi qahramon tilidan aytilgan: «Tarlop ot emas, Jumantbulbul kuylagan «Kuntug‘mish» Fozil Yo‘ldosh kuylagan «Alpomish» so‘zlaridan ham anglashilib turibdi.

Adibning Qoplon va Oymoma kati obrazlarida ham folklor qahramonlari, insonlar Alpomish va Barchinoy kabilar tasviriga monandlik mavjud. Buni birgina Oymomi tasviri berilgan jumlar orqali ham bilib olishimiz mumkin:

«Suluv yuzlarini oppoq desak, bizning haqqimiz ketadi. Qorachadan kelgan desak qizning haqqi ketadi.

Bug‘doyrang bo‘ldi.

Barchin yuzli bo‘ldi.

Shu bilan birga yozuvchining uslubi ham xalq ijodi kabi ravon.

Shunday qilib T.Murod folklor namunalaridan ijodiy foydalanish orqali obrazlariga chinakam milliy xususiyatlarini, koloritni bera olganligini ko‘ramiz.

Har bir jamiyat, har bir davrning o‘ziga xos yangi qahramonlari bo‘ladi. Hayot konkret tarixiy sharoit taqozosi bilan o‘z zamonasi ilg‘or kishisining muayyan tiplarini kurash maydoniga olib chiqadi. Shu boisdan ham ularning intilishida, kurashida va qismatida davrning butun murakkabligi aks etadi.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. T. Murod «Otamdan qolgan dalalar. –T.: 1994. –B. 264-265.
2. T. Murod «Otamdan qolgan dalalar. –T.: 1994. –B. 267-269.
3. Karimov I. va boshqalar «XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi» –T.: 1999. –B. 529.
4. To‘gay Murod «Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi» -T.: Sharq, 2001. –B.176.